

A JOGTUDOMÁNY HATÁSA A BÍRÓ ARGUMENTÁCIÓRA

VADÁSZ VIKTOR
bíró, doktorandusz (PPKE JÁK)

Bevezetés

Az ítéleti tényállás megállapítása a polgári és büntető perben egyaránt egy múltban játszódó folyamat rekonstruálása. A bírónak egy múltbeli történést kell feltárnia, miközben csupán annak bizonyos részleteit – mint egy kirakós játék egyes elemeit – ismeri. Erre a folyamatra kétségtelenül nagy hatással lehet az a körülmény, hogy a személyi bizonyítékok (vallomás) meglehetősen torzítanak. A vallomásokban elmondottak arról szólnak, amit a tanú vagy terhelt érzékelt, ezért rendkívül szubjektívek. A vallomást tevő személyek számos esetben érdekeltek az ügy eldöntésében, így az sem kizárható, hogy sokszor szándékosan tagadnak el dolgokat. A személyi és tárgyi bizonyítékokra egyaránt hatással van az idő múlása. A több év elteltével meghallgatott tanúk már nem, vagy egész másképp emlékeznek, de egy szemle keretében megvizsgált helyszín vagy tárgy is jelentős változásokon eshet át. Befolyásolja a bizonyítás eredményét az is, hogy ki folytatja le; nyilvánvalóan nem mindegy, hogy a tanú a történetekről bírói, ügyészi vagy védői kérdésekre számol be, hiszen maga a kérdés is befolyásolja a tanú válaszát. Fontos a bizonyítékok rögzítésének módja is: a jegyzőkönyv sokszor csak korlátozottan tudja visszaadni az eljárás résztvevői által a tárgyalóteremben közvetlenül megtapasztaltakat, és mint tudjuk, az emberi kommunikáció jelentős részét a testbeszéd teszi ki.

Gyakorlatilag mindig ott lebeg a bíró feje felett annak az eshetősége, hogy van valahol a tárgyalóterem kívül egy olyan – még meg nem ismert – bizonyíték, amelynek ismerete a bizonyítás kimenetelét egészen más irányba fordítaná. Amikor a bíró befejezettnek nyilvánítja a bizonyítási eljárást, ezt a lehetőséget voltaképpen hallgatólag kizárja.

Elsőfokú ügyekben tárgyaló büntetőbíróként magam is tapasztalom, mennyire ritka, amikor a bíróság gyakorlatilag természettudományos szintű bizonyosságra jut egy eljárás során, illetve a bizonyítékok mind úgy mutatnak egy irányba, hogy a tényállás minden további következtetések nélkül megállapítható. Szerencsére az ítéleti ténymegállapításhoz természettudományos bizonyító erő nem is szükséges – hiszen az a bizonyítás jellegéből és a már említett fogyatékok miatt általában nem is lehetséges –

mégis jóval többre van szükség a pusztá valószínűsítésnél. A bírónak olyan meggyőződésre kell jutnia, hogy ésszerű kétsége ne maradjon afelől, hogy a dolgok valóban úgy történtek, amint azt tényállásában megállapítja. A meggyőződésnek ezt a fokát az angolszász jog a *reasonable doubts*, ésszerű kétség (hiánya) kifejezéssel jelöli. „Bármennyire igyekezzünk a büntető eljárásban az anyagi, a tárgyi igazságra, be kell ismernünk, hogy az emberi gyarlóság, a tévedés, elfogultság folytán feltétlen, ún. mathematicai bizonyosságot alig lehet elérnünk. A bírói meggyőződés is sokszor csak subjective (a bíróság tagjainak felfogása szerint) igaz, tényleg, valósággal azonban nem igaz. A bírói tévedések meggátlása s a valódi igazság minél valószínűbb megállapítása végett kell tehát biztosítékokat keresni az iránt, hogy a bírói meggyőződés minél alaposabb legyen s a tévedések, az igazágtalan ítéletek inkább lehetetlenné tétessenek.”¹

Az elsőfokú bíró legnagyobb felelőssége a tényállás megállapítása, nemcsak a kihívás nehézsége miatt, hanem azon okból is, hogy ezen tevékenysége – ha helyes következtetéseket alkalmaz – a fellebbezés során nem is támadható.² A tanulmány elkészítéséhez olyan eseteket vizsgáltam, amikor a bizonyítékok bírói mérlegeléssel kerültek megállapításra a büntetőperben, és kérdésként tettem fel, milyen módon következtet helyesen a bíró, melyek a helyes következtetés forrásai.

Elsőként érdemes megnézni, az eljárási törvények milyen eligazítást, iránymutatást adnak a bírói mérlegeléshez. A Be. 78. § (3) bekezdése szerint „a bíróság és az ügyész a bizonyítékokat egyenként és összességükben szabadon értékeli, és a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg.” Ebből azonban csupán annyit tudunk meg, hogy a bizonyítékok értékelése a bíróság és az ügyész feladata, ezt a tevékenységüket szabadon végzik, alapos és gondos mérlegeléssel kell meggyőződésre jussanak.

A meggyőződés azonban felülvizsgálat alá esik, tehát nem elég a pusztá szubjektív, intuitív meggyőződés. Az elsőfokú ítéletet a másodfokú bíróság megalapozatlanul találhatja azon az alapon, hogy a bíró megállapított tényről további tényre helytelenül következtetett. Ennek fényében tehát a bírónak ‘helyes’ következtetésre kell jutnia. Ezt azonban sem a Be., sem más jogszabály nem magyarázza meg. A bírák ezt egyrészt a tanulási folyamat során, instruktor bíráik indokolásait hallgatva és olvasva ismerik meg, egyes általános metódusokat büntetőjogi tankönyvekből lesnek el, illetve a másodfokú bíróságok iránymutatásaiból, eseti döntéseiből vonhatnak le általános következtetéseket. Ezen megismerési forrásoknak valójában egyike sem a helyes következtetés eredeti, szubsztantív forrása.

Kutatásom során arra a megállapításra jutottam, hogy a *helyes következtetés* tényleges forrásai igen messzire nyúlnak vissza; az ókori görög logikában, a római jog alapelveiben, illetve az azon alapuló középkori jogász érvelés rendszerében lelhetőek fel. Előbbi megismerhető Arisztotelész: Organon és Hermeneutika című műveiből, melyet a középkori glosszátorok római jogi szövegek értelmezésére is használtak, és

¹ FINKEY FERENC: *A magyar büntetőeljárás tankönyve*. Budapest: Poltzer Zsigmond és fia kiadása, 1903, 139.

² Be. 351. § (1) bekezdése: „A másodfokú bíróság a határozatát az első fokú bíróság által megállapított tényállásra alapítja, kivéve, ha az első fokú bíróság ítélete megalapozatlan, illetőleg a fellebbezésben új tényt állítottak vagy új bizonyítékokra hivatkoztak.”

melynek értékes és jól használható 15. századi rendszerezése Gennádiosz Szkholariosz *Petrus Hispanus mester logikájából* című műve.

A továbbiakban az ezekből megismert logikát rendszerezem.

A bírói mérlegelés során használt előfeltevések

Vannak olyan axiómaként használt alapvetések, amit a bíró mankóként használ. Ezek olyan alapelvek, vélelmek, amelyek megkönnyítik a ténymegállapítást. Egy részük törvénybe van iktatva, más részüket a jogtudomány fejlesztette ki, és a mai napig szokásjogként részei a bírói érvelésnek.

In dubio pro reo: a kétséget kizáróan nem bizonyított tény nem értékelhető a vádlott terhére.³ Az alapelv kétségtelenül megkönnyíti a bírói mérlegelést, mivel ha a ténymegállapítás nem volt sikeres, és az összes számba jöhető bizonyítékot a bíróság már mérlegelte, az alapelv segítségével a kétséges tényeket a terheltre kedvezően értékelheti. Gyakran segít az alapelv a vádlott által okozott kár összegének megállapításakor, amikor az összecszerűség bizonytalan.

Vegyünk példaként egy esetet, amikor a sértett egy azonosító vagy gyári szám nélküli gépsort tulajdonjog fenntartással elad a vádlottnak. A vádlott, akinek már van birtokában egy ezzel teljesen azonos és ugyancsak azonosító jel nélküli gép, nem fizeti ki, és nem is adja vissza a rábizott gépet a sértettnek, hanem elérhetetlenné válik, a géppel sajátjaként rendelkezik. A rendőrség mindkét gépsort lefoglalja, mivel már nem lehet különbséget tenni a között, melyik volt a vádlotté és melyik a sértetté. Azok mindenképpen teljesen egyezők egy különbséggel: az egyik gépsor valamivel jobb állapotban volt, ezáltal nagyobb értéket képvisel, amely így már az értékhatár fölé esik, ezáltal a cselekmény súlyosabban minősülne. A bíróság az elv alkalmazásával az alacsonyabb értékű gépre állapítja meg a sikkasztás elkövetését, mely a vádlottra nézve kedvezőbb. Az elv eredetét vizsgálva két megállapításra jutottam. Egyrészt már a római jog ismerete azt az elvet, hogy kétség esetén inkább az alperesnek kell kedvezni, mint a felperesnek, másrészt az elv az ártatlanság vélelméből is levezethető, és a felvilágosodás óta a büntetőjog egyik legmeghatározóbb alapelvévé – ‘arany cérnaszálává’⁴ – vált.

A bíróságnak a *köztudomású tényeket* nem kell bizonyítani.⁵ Ezeknek bizonyítása sokszor elég bajos és időigényes lenne, így a jogalkotó nagyban segített a bíró ténymegállapító munkájában. „Köztudomásúak azok a tények, melyek vagy általában vagy bizonyos időben az embereknek legnagyobb része előtt és különösen a határozat hozására hivatott bíróságnak minden tagja előtt ismeretesek. Ezeknek bizonyítása teljesen felesleges volna, s csak hátráltatná az eljárás befejezését.”⁶ Balogh Jenő utal arra is, hogy a ‘köztudomású’ (notorietas) fogalma onnan ered, hogy a római jogban az alsóbbrendű közbiztonsági közegek írásbeli feljelentést tettek a tudomásukra jutott

³ Be. 4.§ (2) bekezdése.

⁴ „one golden thread”: Viscount Sankey bíró érvelése az ártatlanság vélelméről a *Woolmington v DPP* [1935] jogesetben.

⁵ Be. 75.§ (3) bek.

⁶ BALOGH JENŐ: *Magyar büntető eljárásjog*. Budapest: Grill Károly Cs. és Kir. Udvari Könyvkereskedése, 1901, 383.

bűncselekményekről, melyet a bolognai glosszátorok tévesen a nyilvánvaló, illetőleg köztudomású bűntettekre vitték át.

Egy mai példát citálva: a számítógép használók körében ma már köztudomású tény, hogy a Microsoft szoftverek értéket képviselnek, és csak licencia alapján használhatóak. A bíróság ez alapján nem folytat le külön bizonyítást arra nézve, hogy a szerzői jog megsértésével vádolt elkövető tudatában volt-e annak, hogy a szoftver jogellenes másolatának használatával kárt okoz, bűncselekményt követ-e el. Az erre irányuló – egyébként mind a mai napig fel-felbukkanó – védői érvelések rendre elvéreznek a tárgyalóteremben.

Az előbbi szabályhoz hasonlóan megkönnyíti a döntést, hogy a bíróság nem folytat az általános életfelfogással, élettapasztalattal, természettudományos tételekkel ellentétes bizonyítást. Elég abszurd lenne bizonyítást felvenni arra, hogy a vádlottat – állításával ellentétben – nem rabolták el földönkívüliek a bűncselekmény elkövetésének idejében. Nem lehet viszont kiterjesztően értelmezni e szabályt, és pusztán azért elvetni a vádlotti védekezést, mert az úgymond életszerűtlen. Az ugyanis, hogy az emberek adott szituációban általában hogyan szoktak viselkedni, cselekedni, illetve mi tekinthető racionálisnak, legfeljebb valószínűsít, de önmagában semmit nem bizonyít.

Széles körben ismert, a tárgyalóteremben gyakran elhangzó érvelés, hogy a *jog nem tudása az elkövetőt nem mentesíti*. A bíróságok rendre ezen érveléssel utasítják el a vádlottak azon védekezését, miszerint nem tudtak arról, hogy tettük bűncselekményt valósít meg. Kétségtelenül igaz ez pl. a lopás vagy emberölés tekintetében, hiszen azt még a legalacsonyabb iskolázottságú és intellektusú emberek is tudják, hogy lopni és ölni nem szabad; de vajon el kell vetni ezt az érvelést a bonyolultabb gazdasági bűncselekmények tekintetében is? Egyáltalán mire alapítják a bírák ezt az érvelést, ha ezt így explicite egyetlen jogszabály sem mondja ki?

Az alapelv ismét visszavezethető a római jogra: *'ignorantia facti non iuris excusat'*, azaz a tény nem tudása szentesít, a jog nem tudása nem mentesít. A 'nem tudást' tévedésként megfogalmazva maga a Btk. is rendelkezik erről: nem büntethető, aki a cselekményt abban a téves feltevésben követi el, hogy az a társadalomra nem veszélyes, és erre a feltevésre alapos oka van.⁷ A társadalomra veszélyességben – fogalmazzunk így: a bűncselekményi jellegben – való tévedés tehát irreleváns, kivéve ha az elkövetőnek a tévedésre alapos oka van. Azt, hogy mi az alapos ok, a jogalkotó már nem határozta meg, ezt a bírói gyakorlat alakítja ki.

A büntető jogszabály nem tudása vagy téves értelmezése a beszámíthatóságot nem zárja ki. Más a helyzet az igazgatási jogszabályok esetében: ezek téves ismerete megalapozhatja a Btk. 27.§ (2) bekezdése szerinti tévedést.⁸ Nézzünk egy példát és egy ellenpéldát a bírói gyakorlatból! Jogi tévedésre hivatkozva felmentette az adócsalás vádja alól a bíróság azt a vádlottat, akinek esetében még a másodfokú adóhatóság is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a közraktárjegyek birtokbavételével nem keletkezett személyi jövedelemadó köteles bevétel. Egy másik ügyben viszont, jogosulatlan pénzügyi szolgáltatási tevékenység büntettségével kapcsolatban, a bíróság nem látott lehető-

⁷ Btk. 27.§ (2) bekezdése.

⁸ BH 1987/7.

séget a társadalomra veszélyességben való tévedés megállapítására, ha az elkövetők nem ismerik ugyan a hitelintézetekről és pénzügyi vállalkozásokról szóló törvény rendelkezéseit, de a kamatos kamat felszámításával kapcsolatban magatartásuk jogellenességét felismerték.

Általános szabály az is, hogy *nemleges dolgokra bizonyítás nem folytatható*, ezekre csak következtetni lehet. Tipikusan ilyen helyzettel áll szemben a bíróság a fiktív szerződésekkel elkövetett adócsalások esetében. Az elkövető egy olyan számlát állít könyvelésébe, amely mögött nincs valós gazdasági esemény, és a jogosulatlan áfavisszaigényléssel vagy költségelevonással jogtalanul csökkenti a társaság adókötelezettségét. Az adóhatóság viszonylag könnyű helyzetben van, mivel a vonatkozó adójogszabályok az adózóra telepítik annak kötelezettségét, hogy a számlák valódiságát, a gazdasági esemény megtörténtét szerződéssel, teljesítésigazolással vagy más módon dokumentálják, és ezt a vizsgálat során az adóhatóság részére átadják. Ennek hiányában az adóhatóság a gazdasági eseményt fiktívnek tekinti, és ennek következményeit az adózóra terheli. A büntetőbíróság viszont nem kötelezheti a vádlottat saját ártatlanságának bizonyítására, illetve ennek eredménytelensége nem járhat ilyen következményekkel. Bizonyítani kell a számlák fiktív jellegét, azaz hogy az alapjául szolgáló gazdasági esemény nem történt meg. Mivel nemleges dolog nem bizonyítható, erre a bíróság rendre az eset körülményeiből von le következtetéseket. Ilyen körülmény például, hogy a számla kibocsátója nem tud nyilatkozni a gazdasági esemény megtörténtéről, részleteiről; esetenként a számla kibocsátója egyáltalán nem is létezik, nem érhető el (ún. fantom cég); a számla kibocsátó áfa-analitikájában sokszor a vádbeli számlázás előtt és után sem található bejegyzés; a számla kibocsátó könyveléséből rendre hiányoznak azok a tételek, amelyek egy cég rendes működéséhez elengedhetetlenek (papír, írószer, telefon és postaköltség, alkalmazott stb.).

A bírói mérlegelés során használt logikai toposzok

A bíróság – részben a fent említett előfeltevések segítségével – bizonyítást folytat a tényállás megállapítására, de ennek ellenére a beszerzett bizonyítékok sok esetben elmentmondásban állnak egymással, összességükben nem csak egyféle következtetés levonására alkalmasak. A bírónak ilyenkor valamilyen módon szelektálnia kell közöttük, és a szelekció során az egyes bizonyítékok elvetését meg kell magyaráznia, érvelésében meg kell indokolnia, miért helyes ezek mellőzése.

A helyes következtetést kutatva először azt kell megválaszolni, mi a célja a következtetésünknek. „A büntető eljárás egyik célja annak megállapítása lévén, vajjon forog-e fenn az állam részén meghatározott személyek irányában büntetőigény, – tekintettel arra, hogy ennek az igénynek alapja, valamely a multban létrejött oly tényálladék, mely a büntetőtörvény által meghatározott valamely bűncselekmény törvényes fogalmába belefér: nyilvánvaló, hogy a fenti cél megvalósításának érdekében kifejtenők egyik legfontosabbika a törvényes fogalom szempontjából *jelen-tős tényálladéknak hű megállapítása*. E megállapítás, annak részéről, ki arra hivatott, az ebben kialakuló *meggyőződés erejétől* függ, [...] mely aszerint erősebb vagy gyengébb, amint az azt támogató okok minden logikus fő előtt általános érvényűek, mikor is objektív bizonyossághoz, vagy másként az ú. n. tárgyi igazságához juttatnak,

vagy [...] a szubjektív vélekedéshez, azaz a valószínűség kisebb-nagyobb fokához vezetnek.”⁹

A bíró célja tehát a meggyőződés. A bizonyítékok értékelése során azokról az okokról és azok meggyőző erejéről kell számot adnia, amely a személyes meggyőződéséhez vezetett. Érvelésében végig kell vezetnie a következtetéseket, amelyek a vádlott bűnösségéhez, illetve felmentéséhez vezettek. „Az érvelés a kétséges dolgok vonatkozásában bizonyosságot teremtő logosz.”¹⁰ Megkülönböztetünk dialektikus és szofisztikus érvelést. Előbbi célja a bizonyosságszerzés, míg utóbbinak a meggyőzés.

- A dialektikus érvelést Gennádiosz Szkholáriosz a következőképp osztályozza:
- a) *szillogizmus* (azaz a dedukció): amikor valamilyen megállapításból szükségszerűen következik a másik;
 - b) *indukció*: mikor részleges állításokból következtetünk egy általános igazságra;
 - c) *enthümeza*: amely egy nem teljes szillogizmus, így a konklúzió nem valamennyi premisszából következik;
 - d) *péllda*: mely esetben egy részlegest egy másik részlegessel bizonyítunk.

„Az érvelés a *toposz* által van megerősítve, és ezért jelen is van a toposznak a definíciójában. A toposz ugyanis az érvelésnek a székhelye, vagy az, ahonnan a föltett kérdéshez szükséges érvet vesszük.” A toposzok megfogalmazhatóak úgy is, mint ‘logikai közhelyek’.¹¹ A toposzokat a skolasztikus filozófia a következőképp osztályozza:

A belső (definícióból, leírásból és jellemzésből következő) toposzok. A belső toposzok magából a szubsztanciából vett, vagy azzal együtt járó toposzok. Az érvet ilyenkor a kérdésben benne lévő terminusok szubsztanciájából vesszük. A *definíció* megjelöli valamely dolog mibenlétét szubsztanciális tulajdonságai segítségével; pl. az ember értelmes, halandó élőlény. A definícióból vett toposzban a definíciónak a definiálthoz való viszonyából vesszük az érvenket: amit a definícióról állítunk, azt a definiáltról is állíthatjuk/tagadhatjuk és fordítva.¹² A *leírás* a dolog mibenlétét járulékaival segítségével jelöli meg; pl. az ember nevetésre képes kétlábú élőlény.¹³ Az *értelmezés*, mint egy névnek a másik név általi magyarázata ugyancsak lehetővé teszi, hogy amit az értelmezésről állítunk, szükségképpen állítsuk az értelmezetről is. Gennádiosz Szkholáriosz példájánál maradva: a filozófus a bölcsesség szeretője. Ha a bölcsesség szeretőjéről állítjuk, hogy fut, akkor ebből szükségképpen következik, hogy a filozófusról is állítjuk, hogy fut.¹⁴

A belső toposzok sokszor észrevétlenül, mintegy benne foglalva lelhetőek fel a bírói érvelésben. A Btk. 289.§ (3) bekezdése szerinti bűncselekmény elkövetési magatartása, hogy az elkövető a Csódtörvényben előírt beszámoló-készítési, könyvvezetési vagy egyéb tájékoztatási kötelezettségének nem tesz eleget. A kötelezettség telje-

⁹ ANGYAL PÁL: *Magyar büntető eljárásjog tankönyve*. Budapest, 1915, 314.

¹⁰ GENNÁDIOSZ SZKHOIÁRIOSZ: *Petrus Hispanus mester logikájából*. Budapest: Józsoveg, 1999, 123.

¹¹ FRIVALDSZKY JÁNOS: *Jogtudomány és diszkurzivitás a középkorban a kortárs olasz jogfilozófiai kutatások fényében*. In FRIVALDSZKY JÁNOS: *Iustitia kirándul*. Budapest: Szent István Társulat, 2009, 254.

¹² SZKHOIÁRIOSZ i. m. 131.

¹³ SZKHOIÁRIOSZ i. m. 133.

¹⁴ Uo.

sítése leírható úgy is, mint iratok átadása, hiszen a könyvelési anyag, a különféle nyilatkozatok, de a szükséges tájékoztatás is rendre írásban teljesíthető a cég vezető tisztviselője által. Ha a bíróság tényállásában azt állapítja meg, hogy a cégvezető nem kereste meg a felszámolóbiztost, és neki semmilyen postai küldeményt sem adott fel, ebből következtetést vonhat le a kötelezettség elmulasztására, az elkövetési magatartás megvalósítására. Ha ugyanis a kötelezettség úgy írható le, mint különféle iratok személyes átadása vagy postai megküldése, és ennek megtörténte biztosan tagadható, akkor biztosan tagadható a leírt is: a kötelezettség teljesítése.

Rész-egész toposzok. Rész-egész viszonyról sokféle felosztásban beszélhetünk. Beszélhetünk egyetemes egészből ('minden ember'), integrális egészből, megkülönböztethetünk még mennyiségre ('több'), módra, helyre ('mindenütt'), időre nézve vett egészt ('mindig'). A toposzban hordozott érvelés, hogy ha egy állítás igaz az egészre, akkor az szükségképpen igaz a részre is. A büntetőjogi tankönyvek ezeket a többről a kevesebbre (a maiore ad minus) következtetésként foglalják össze.¹⁵

Gennadiosz Szkholáriosz megkülönböztet *egyetemes egészből* vett toposzt (pl. „A kő nem élőlény, tehát a kő nem ember.”), *alárendelt részekből* vett toposzt (pl. „Szókratész biztosan ember, tehát Szókratész élőlény.”), *valódi egészből és részekből* vett toposzt (pl. „van ház, tehát fal is van”, illetve „nincs, fal, tehát ház sincs”).¹⁶ *Mennyiségre nézve egész-rész* toposzról beszélünk, amikor olyan kifejezéseket használunk, mint pl. 'mindegyik' – 'egyik sem' – 'egy bizonyos'. Hogy egy büntetőjogi példát is vegyünk: minden lőfegyver tartása engedélyhez kötött, ebből fakadóan akár egyetlen (vagy egy bizonyos) lőfegyver tartása is megvalósítja a bűncselekményt. *Módjáról nézve*, azaz minőségi meghatározóval kifejezett egészből vett toposzt használunk, amikor azt állítjuk: a vádlott senkivel nem kötött szerződést, tehát a Btk. 290.§ (1) bekezdés b) pontja szerinti színlelt szerződést sem köthetett. Gyakran érvelünk a büntetőjogban és a mindennapi életben *helyre nézve egészből* vett toposszal. Ha biztosan tudjuk, hogy a vádbeli napon egész Budapesten napos idő volt, akkor biztosan igaz ez a VIII. kerület Szentkirályi utcára is. Ennek fonákja a helyre nézve részből vett toposz. *Az időre nézve egész* olyan kifejezés, amely minden időt magába foglal, mint például a 'mindig' és a 'soha'. „Isten mindig létezik, tehát most is.” Ez a toposz ugyancsak gyakran használt az ítéleti érvelésben. A vádlott állította, hogy a sértett bankkártyája soha nem volt a kezében. Amennyiben a nyomszakértői vélemény alapján bizonyossággal tudjuk, hogy a vádlott ujjlenyomata megtalálható a lefoglalt bankkártyán, akkor legalább egyszer már volt a kezében. Ha pedig ez igaz, akkor nem lehet igaz (és emiatt elvethető) a vádlott védekezése.

Az ok-okozatiság toposzai. Ok az, aminek a létezését a természettől fogva követi valami más. Ez Gennadiosz Szkholáriosz szerint felosztható hatóokra, anyagi okra, formai okra és célokra. *A hatóok*, amelyből mint elsöböl származik a mozgás, például a kovács a kard létrejöttének oka.¹⁷ Ezen érvelést használja a bíróság a vádlott felelős-

¹⁵ Ld. pl. NAGY FERENC – TOKAJI GÉZA: *A Magyar Büntetőjog Általános Része*. Budapest: Korona, 1998. 70.; vö. FÖLDVÁRI JÓZSEF: *Magyar büntetőjog. Általános rész*. Budapest: Osiris, 1998, 62–63.

¹⁶ SZKHOŁÁRIOSZ i. m. 137–139.

¹⁷ SZKHOŁÁRIOSZ i. m. 147.

ségének megállapításakor, amikor megállapítja, hogy a vádlott felelős a sértett pofonütése miatt, tehát felel azért is, mert a pofon következtében a sértett elesett és beverte a fejét. A súlyos sérülés hatóoka ugyanis a pofon volt.

Az *anyag okból* vett toposz az anyagi oknak a saját okozatához való viszonyából fakadó bizonyítás vagy cáfolás. Gennadiosz Szkholáriosz példája: „vas nincs, tehát vasból készült fegyver sincs.”¹⁸ Hogy modernizáljuk a fegyver-példát: amennyiben a terheltnek lőpornyomokat találtak az ujján, következtethetünk ennek anyagi okára, a lőfegyver elsütésére. A puskapor, mint a lövés anyagi oka ugyanis nemcsak a lőfegyver csövében hagy nyomot, hanem a fegyvert elsütő személy kezén, ruházatán is.

A *formai okból* vett toposz lényege a dolgok térbeli megjelenésén, formai létezésén alapul. Egy lenyomat keletkezésének oka a megfelelő nyomot hagyó. Egy seb hosszából, szélességéből, mélységéből és lenyomatformájából nyomszakértői elemzéssel meghatározható a sérülést okozó eszköz. A bíróság ez alapján levonhatja a következtetést: ha a nyomot hagyó balta a terhelté volt, akkor az ő baltája okozta a sértett halálát.

Cél az, aminek a kedvéért valami létrejön. A *célok*ból vett toposz a céloknek saját okozatához való viszonya.¹⁹ A büntetés célja a társadalom védelme érdekében annak megelőzése, hogy akár az elkövető, akár más, bűncselekményt kövessen el. [Btk. 37.§]. Amennyiben a vádlottat korábban már több ízben pénzbüntetésre, közérdekű munkára, illetve felfüggesztett szabadságvesztésre ítélték, azonban ennek ellenére újabb bűncselekményt követett el, megállapítható, hogy az ilyen büntetések az ő esetében a megelőzést, mint célt nem megfelelően szolgálják, arra alkalmatlanok.

Az együttes *járadékokból* vett toposz. Az együttes járadékok egymást követik. Az ezekből vett toposz: ha az együttes járadékok közül a későbbi fennáll, akkor a korábbi is fennállt és ennek ellenkezője.²⁰ Az okirattal kapcsolatos bűncselekmények esetében a bíróság gyakran alkalmazza azt az érvelést, hogy egy szerződés aláírása együtt jár azzal, hogy az aláíró látja és tudja mit ír alá. A járadékokból vett toposzt használja érvként a bíróság, amikor elveti a fiktív cégvásárlást megvalósító vagy más javára gépjármű-hitelt felvevő jövedelemnélküli vádlott azon védekezését, miszerint ő nem tudott arról, hogy egy szerződést ír alá. Az általános élettapasztalat is azt diktálja, hogy ügyvéd előtt, bankfiókban, autószalomban aláírt okirat valamilyen szerződést takar, és a vádlott számára is nyilvánvalónak kellett lennie, hogy a felbujtók nem autogramot kérnek tőle, hanem ellenérték fejében olyan szerződés aláírására bírják rá, mely szerződést egyébként nincs szándékában megkötni.

Külső *toposzok*. „A külső toposzok némelyike szembenállókából, másika a nagyobbikból, megint másika a kisebbikből, némelyik a hasonlókból, másika az analógiából, némelyike a felcserelésből, másika a tekintélyből vett toposz.”²¹

Az *ellentétesség* az ellentétek szemben állása, például: fehér, fekete. Az *ellentmondás* olyan szembenállás, amelyben nincs önmagánál fogva vett közép. Például valaki

¹⁸ Uo.

¹⁹ SZKHOLÁRIOSZ i. m. 151.

²⁰ SZKHOLÁRIOSZ i. m. 153.

²¹ Uo.

vagy létezik vagy nem. *Viszonyítottan* állnak szemben egymással azok, amelyek közül az egyik nem lehet meg a másik nélkül, például: az apa és a fiú. A *megfosztottságon* alapuló szembenállások azok, amikor természettől fogva történik valami valamiivel meghatározott időben és sorrendben, és ez fordítva nem áll: „látó, tehát nem vak.”²²

A *nagyobbikból és kisebbikből* vett toposz esetében az egyik alany képessége és hatalma által egy másik felette áll, a kisebbik pedig annak alárendelt. Amikor a fenyegetés alkalmas volt arra, hogy a felfegyverzett biztonsági őr védekezését legyőzze, mennyivel inkább alkalmas kellett legyen a szobában tartózkodó fegyvertelen sértettek esetében, akik értékeiket átadták a tettesnek.

A *hasonlóból* vett toposz a hasonlók egyikének a másikhoz való viszonya. Például: „ahogy a nevetés képessége megvan az emberben, úgy van meg a nyerítés képessége a lóban”. Az összehasonlítást ez esetben a tagok hasonlóságából vesszük, ellentétben az *analógiával*, ahol más szempont alapján. Például a szerep alapján: „Amilyen a kormányos a hajó számára, olyan az uralkodó a város számára.”²³

Dialektikus *felcserélés*, amikor egy tágabb értelmű kifejezést veszünk egy kevésbé tág értelmű helyett. A felcserélésből vett toposz a felcserélés két tagjának viszonya. Például: „A bölcs nem rosszindulatú, tehát a filozófus nem rosszindulatú.”²⁴

A *tekintélyből* vett toposz a tekintélynek az általa bizonyítottéhoz való viszonya. Ilyen például a bírósági eljárásban a szakértői vélemény. A bíróság a szakvéleményt igaznak fogadja el, mert olyan személy mondta, aki az adott területen jártassággal rendelkezik. Ez nem jelenti azt, hogy a szakvélemény megcáfolhatatlan (pl. más szakvélemény által), de annak elfogadása a vádlott pusztá tagadásával szemben rendszerint a szakmaiság tekintélyén alapul.

Összegzés

Amint azt a bevezetőben is kifejtettem, az elsőfokú büntetőbíró legnagyobb felelőssége, hogy ítéletének ténymegállapításai, következtetései, azok logikai szabályossága esetén fellebbezéssel nem támadhatóak. Fontos ezért, hogy a bírák tudatosan figyeljenek érvelésükre, és ismerjék a logika több ezer éves szabályrendszerét, elveit és közhelyeit. Nem véletlen, hogy a középkori jogi oktatásnak középpontjában a grammatika, retorika és logica hármasa állt, a jogászi érvelésnek, jogi disputának alapvetően ma is ezekre kell épülnie.

Fontos azt is látni, hol válik el a deduktív logika a szofisztikus retorikai érveléstől, mely utóbbi a meggyőzésre alkalmas lehet (ez is a célja), de helyes következtetések levonására kevésbé. Végezetül egy példával szeretném illusztrálni az alapvetően szofisztikus bírói érvelés téves és helytelen voltát.

A vádlott és a sértett is előadta saját történetét, melyek egymással homlokegyenest ellentétesek voltak, és az eljárás során nem került elő olyan bizonyíték, amely akár-melyiket alátámasztotta, megerősítette volna. A bíróság úgy mérlegelte az ellentmondó

²² SZKHOLÁRIOSZ i. m. 153–157.

²³ SZKHOLÁRIOSZ i. m. 159.

²⁴ SZKHOLÁRIOSZ i. m. 163.

bizonyítékokat, hogy mivel a vádlott védekezését egyéb bizonyítékok cáfolták, gyengítették, a vádlott nem pontosan ugyanúgy adta elő védekezését a nyomozási és tárgyalási szakban, illetve szavahihetősége is alapvetően megkérdőjelezhető, ezért teljes egészében a sértett vallomására alapította ítéletét. Logikai vizsgálat alá vetve a kétségtelenül meggyőzőnek tűnő és sokat koptatott érvelést, feltűnik egy nem is olyan apró hiba: nem bizonyított ugyanis az előfeltevés, amiből a bíróság kiindul, hogy márpedig 'tertia non datur', azaz harmadik lehetőség nincs. Mert ugyan kizárható a vádlotti védekezés a kétséges szavahihetőség és más ellentétes bizonyítékok indokával, de következik-e ebből kizárólagosan, hogy a sértett pedig igazat mondott? A helyes következtetéshez a bíróságnak további megállapításokat kell tennie, mint pl. a sértett nem érdekelt a vádlott hamis megvádolásában, vallomását más bizonyíték nem cáfolja, mindvégig következetes volt.

Úgy gondolom, a fenti felsorolás nem taxatív, inkább csak rendszerezni próbálta a helyes bírói döntés egyébként ennél szélesebb logikai eszköztárát. Ezeket a bírói gyakorlat egyébként – ismerve vagy sem azok jogtudományi forrásait – nap, mint nap alkalmazza. A helyes bírói argumentáció az egyik legékeesebb példája a jogtudomány és a gyakorlat találkozásának. A megalapozott ítéletek egyik kulcsa, hogy a jogtudomány által kifejlesztett eszközöket a bírák jól és felelősséggel használják, éppen ezért, véleményem szerint, a logika és retorika tanait a jogi oktatásban és bírőképzésben kiemelten kellene tanítani.